

Over mensen, dieren en beesten

Op zoek naar dierlijke en andere metaforen in het racismedebat

Janine Janssen & Emile Kolthoff

Inleiding

Racisme is een 'systemisch probleem' dat ook in Nederland voorkomt, erkende premier Mark Rutte halverwege 2020 nadat duizenden mensen de straat op waren gegaan om tegen racisme te demonstreren. Is ons tolerante zelfbeeld eindelijk aan het kantelen?¹ Nederland staat bekend als een tolerant land. Er mag veel in Nederland onder het motto 'leven en laten leven'. Die tolerantie heeft een keerzijde. Maken we ons nog wel druk genoeg over gebeurtenissen die tegen onze rechtsstaat ingaan? Het Centrum voor Informatie en Documentatie over Israël (CIDI) registreerde vorig jaar 182 antisemitische incidenten, 35% meer gevallen dan in 2018. Het is het hoogste aantal incidenten in de dertig jaar dat deze cijfers worden bijgehouden. Het aantal online incidenten is niet meegeteld in het overzicht. Het CIDI komt later dit jaar met een apart onderzoek naar de toename van discriminatie op social media. Het gaat om scheldpartijen, intimidatie en fysieke pesterijen. De incidenten hebben grote impact op de Joodse gemeenschap in Nederland, beklemtoont het CIDI. 'Ze dragen enorm bij aan een groeiend gevoel van onveiligheid', stelt adjunct-directeur Naomi Mestrum van het CIDI.² Ook andere bevolkingsgroepen hebben het stevig te verduren wat racisme betreft. Een aantal jaren geleden kondigde Pegida³ aan om tijdens de ramadan barbecues te gaan organiseren en varkens te gaan roosteren bij Nederlandse moskeeën tijdens het vrijdaggebed. De verwachte volksopstand tegen Pegida bleef uit. De burgemeesters van Utrecht en Gouda verboden de demonstratie op grond van gevaar voor de openbare orde, Pegida sputterde wat over negatieve reacties op haar Facebookpagina en we gingen over tot de orde van de dag.⁴

Eerder berichten wij in *PROCES* al eens over de wijze waarop delinquenten zich kunnen profileren door zich te presenteren als ruwe bolsters maar met een blanke pit, omdat ze zo goed zijn voor hun huisdieren.⁵ In diezelfde bijdrage schetsten wij ook hoe mensen gecriminaliseerd kunnen worden door hen te vergelijken met en te beschrijven als beesten. In dit artikel doen wij die exercitie nog eens over,

- 1 De Groene Amsterdammer 10 juni 2020; zie ook www.nu.nl/politiek/6055638/rutte-ook-in-nederland-is-racisme-een-systemisch-probleem.html.
- 2 NU.nl 17 februari 2020, geraadpleegd via www.nu.nl/binnenland/6031318/meeste-antisemitische-incidenten-in-nederland-in-dertig-jaar-tijd.html.
- 3 Dit is een afkorting van Patriotic Europeans Against the Islamisation of the Occident.
- 4 www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/leggen-burgemeesters-demonstranten-te-makkelijk-beperkingen-op-shockeren-is-ook-demonstreren~b9445e68/.
- 5 J. Janssen & E. Kolthoff, 'Dierenliefde en onderwereld-pr', *PROCES* 2018/6, p. 415-421.

maar nu concentreren wij ons op het gebruik van dierlijke metaforen in racistische uitingen. Het gaat daarbij niet alleen om het beledigen van groepen mensen door hen te confronteren met dieren die als onrein worden beschouwd en waarmee uiting wordt gegeven aan spot en afkeuring van de culturele en religieuze achtergrond van de beledigde partij, zoals in het voorbeeld hiervoor. Groepen kunnen ook geschoffeerd en zelfs gedemoniseerd worden door hen als 'beestachtig' te karakteriseren, bijvoorbeeld door te wijzen op hun omgang met 'onschuldige' dieren. Hoe dat proces verloopt en werkt, beschrijven wij in de eerste paragraaf.

In paragraaf 2 draaien we de rollen om en kijken we hoe begrippen die gekoppeld zijn aan hoe mensen met elkaar omgaan, tegenwoordig ook worden toegepast op onze omgang met andere dan menselijke dieren: denk aan de Holocaust, genocide en slavernij. Helpt dit om aandacht voor dierenwelzijn te vragen? En bestaat daarbij dan niet het risico dat nabestaanden van slachtoffers van genocide en slavernij zich gekwetst voelen? Op die vragen gaan we in de tweede paragraaf in.

Tot slot staan we nog eens stil bij het doel van dit artikel. Onze bijdrage moet niet gezien worden als het resultaat van een onderzoek of praktijkervaring. We werden geïnspireerd om dit stuk voor het themanummer over dieren te maken omdat we met het oog op de actualiteit willen wijzen op manieren waarop racisme tot uiting kan komen. In onze eerdere bijdrage over onderwereld-pr hebben wij al eens aangekaart hoe inzet voor dierenwelzijn dan misbruikt kan worden. We kwamen tot de conclusie dat dieren met bepaalde vrienden geen vijanden nodig hebben.⁶ Dit artikel is bedoeld als een oproep tot alertheid op risico's verbonden aan bepaalde metaforen in het racismedebat. En uiteindelijk is het ons vooral ook om dialoog te doen.

1 Mensen vergelijken met dieren en beesten

Othering

In de literatuur over racisme wordt regelmatig gewag gemaakt van het proces van 'othering'. Vertaald uit het Engels betekent dit letterlijk 'tot een ander maken'. Dat tot een ander maken kan betrekking hebben op tal van kenmerken van mensen: denk aan religie, gender, seksuele oriëntatie, etnische en culturele achtergrond, huidskleur en sociaaleconomische status. Nu is het herkennen van verschillen tussen mensen niet in essentie problematisch. Dat de een geloof X aanhangt en de ander geloof Y of dat A twee keer zoveel verdient als B zijn in principe feitelijke constatering. Het wordt echter problematisch als daar waardeoordelen aan worden verbonden die doorwerken in de vorming van de eigen identiteit. Daarmee bedoelen we met andere woorden dat mensen niet alleen een verschil waarnemen, maar tegelijkertijd ook dat wat anders is apart zetten en op zijn minst als vreemd en op zijn ergst als slecht wegzetten. Wat er bij 'othering' in feite gebeurt, is dat mensen zichzelf en het eigen normenkader als norm nemen

6 Janssen & Kolthoff 2018.

en alles wat anders is met argusogen bekijken. Het moge duidelijk zijn dat dit mechanisme een belangrijke rol speelt bij het ontstaan en verspreiden van vooroordelen.⁷

Nuttige dieren in het proces van 'othering'

Metaforen waarin dieren een belangrijke rol spelen, blijken bijzonder goed bruikbaar te zijn om mensen als 'anders' weg te zetten, waarbij de vergelijking altijd gunstig lijkt uit te vallen voor diegene die de metafoor hanteert. Dieren worden in dit verband op twee manieren ingezet: de mensen die 'geotherd' worden – om het zo maar eens uit te drukken –, worden gedehumaniseerd door hen met dieren te vergelijken, en mensen worden als anders en zelfs niet-menselijk neergezet door hen te beschuldigen van wreedheid tegen andere dieren. Beide mechanismen beschrijven we hier nog eens kort.

Dehumaniseren als ultieme vorm van 'othering'

Het ontkennen van de status van medemens kan in feite als de meest ultieme vorm van 'othering' worden gezien. Het dehumaniseren van mensen is uitvoerig gedocumenteerd met betrekking tot haatcampagnes in nazi-Duitsland tegen Joden. De nazi's ontkenden het morele onderscheid tussen dieren en specifieke groepen mensen door hen als dieren te bekijken. Op die manier waren bepaalde groepen mensen (in dit geval Joden) minderwaardig aan andere groepen. Ze werden als (plaag)dieren gezien en dit was een vrijbrief om hen te vervolgen. Dehumaniseren is belangrijk om gewone mensen van vlees en bloed over een drempel heen te helpen en bereid te vinden om zwaar en excessief geweld te plegen. Zo beschreef de Amerikaanse historicus Browning⁸ dat in maart 1942 ongeveer 80% van de uiteindelijke Holocaustslachtoffers nog in leven was. Elf maanden later zou 80% zijn vermoord. Een genocide van een dergelijke omvang moet een enorme personele inspanning hebben gekost, terwijl alle soldaten nodig waren aan het front. Omdat de meeste Poolse Joden in kleine dorpen woonden en niet in de grote steden, vroeg Browning zich af waar de nazi's de menskracht vandaan hadden gehaald om deze massamoord uit te voeren. Hij vond het antwoord in de archieven die de verslagen bevatten van de verhoren van de leden van politie-reservebataljon nummer 101: een eenheid van zo'n vijfhonderd mannen van middelbare leeftijd uit Hamburg, te oud voor de militaire dienst en zonder militaire ervaring. Zij waren merendeels afkomstig uit middenklassenmilieus en werden zonder voorafgaande informatie of training naar Polen gestuurd voor hun geheime missie, de vernietiging van de Joodse burgers op het platteland van Polen. In feite waren dit heel normale mannen die niet bekendstonden als heetgebakerd of vechtmachines. In vier maanden tijd vermoordden zij 38.000 Joodse

7 Zie voor literatuur over 'othering' en racisme o.a. M. Schwalbe e.a., 'Generic processes in the reproduction of inequality: an interactionist analysis', *Social Forces* 2000/2, p. 419-452. Inmiddels is er ook een speciaal tijdschrift in het leven geroepen voor de bestudering van het proces van 'othering', zie www.otheringandbelonging.org/the-problem-of-othering/.

8 C.R. Browning, *Ordinary men: Reserve police battalion 101 and the final solution in Poland*, New York: Harper Collins 1992.

burgers en deporteerden er nog eens 45.000 naar het werk- en vernietigingskamp Treblinka.

Browning zocht in allerhande hoeken en gaten naar verklaringen voor dit vreselijke gedrag van mannen van wie je dat normaal gesproken wellicht niet had verwacht: Lag het misschien aan hun persoonlijkheid? Dachten ze vooral aan hun carrière, waren ze antidemocratisch of fascistisch ingesteld?⁹ In de literatuur waren er verder stemmen die karakterologische verklaringen afwezen.¹⁰ Browning vergeleek zijn bevindingen met de uitkomsten van het Stanford Prison-experiment, waarbij eveneens volkomen normale proefpersonen verleid werden tot sadistisch gedrag.¹¹ In een latere analyse schetst Zimbardo een serie van dynamisch psychologische processen die ervoor kunnen zorgen dat normale mensen overgaan tot onmenselijk gedrag. De belangrijkste van deze processen zijn ‘ontmenselijking’ door het unieke van mensen niet meer te willen zien en hen hun menselijke status af te nemen (*deindividuation* en *dehumanization*), gehoorzaamheid aan autoriteit, passiviteit bij confrontaties met bedreigingen, zelfrechtvaardiging en rationalisatie.¹² Zimbardo omschrijft als de kern van het kwaad het proces van ontmenselijking waarmee bepaalde individuen of groepen van individuen worden voorgesteld als minderwaardig ten opzichte van degenen die het label aanbrengen. Vooroordelen leiden tot negatieve stereotypen in beeld of taal met als doel de slachtoffers van deze enge visie te vernederen en te degraderen tot inferieur. Ontmenselijking is een van de centrale processen in de transformatie van gewone, normale mensen tot onverschillige of zelfs proactieve uitvoerders van het kwaad. Ontmenselijking vertroebelt het denken en bevordert de perceptie dat andere mensen niet menselijk zijn. Het maakt dat sommigen die anderen gaan zien als vijanden die kwelling, foltering en zelfs vernietiging verdienen. Browning ontdekte in zijn onderzoek dat het precies dit mechanisme was dat de Duitsers gebruikten om de leden van politie-reservebataljon nummer 101 te motiveren bij hun vreselijke werk.¹³

Uit nazi-Duitsland weten wij inmiddels dat het ontmenselijken van Joden en andere vervolgte groepen vaak gekoppeld werd aan het ontkennen van de menselijke staat van deze mensen. Ze werden als minderwaardige dieren beschouwd. En dat laatste gebeurde in de progressieve zin – ingegeven door een streven naar non-speciësisme, dat wil zeggen het niet centraal stellen van menselijke belangen boven die van andere soorten die de planeet bevolken¹⁴ – des woords dat we in

9 Zie J.M. Steiner, ‘The SS yesterday and today: A sociopsychological view’, in: J.E. Dimsdale (red.), *Survivors, victims, and perpetrators: Essays on the Nazi Holocaust*, Washington, DC: Hemisphere 1980, p. 405-456; J.M. Steiner, ‘The role margin as the site for moral and social intelligence: The case of Germany and National Socialism’, *Crime, Law and Social Change* 2020/1, p. 61-75.

10 Een van de meest bekende stemmen in deze was die van socioloog Zygmunt Bauman; zie Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Ithaca: Cornell University Press 1989.

11 P.G. Zimbardo, C. Maslach & C. Haney, ‘Reflections on the Stanford prison experiment: Genesis, transformations, consequences’, in: T. Blass (red.), *Obedience to authority: Current perspectives on the Milgram paradigm*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates 2000, p. 193-238.

12 P. Zimbardo, *The Lucifer effect. How good people turn evil*. New York: Random House 2007.

13 Zie Browning 1992.

14 Zie Janssen 2019.

principe allemaal dieren zijn.¹⁵ Helaas is dat op een negatieve manier associëren van mensen met andere dieren geen praktijk die tot het verleden behoort. Tot op heden spelen varkens vaak de hoofdrol in antisemitische spotprenten, en worden termen als ‘joods varken’ gebezigd. Moslims kunnen hier ook maar al te goed over meepraten. Donkergekleurde voetballers krijgen regelmatig het scheldwoord ‘aap’ naar hun hoofd, al dan niet vergezeld van ‘oerwoudgeluiden’.¹⁶ En zelfs binnen het orgaan dat bij uitstek de hoeder is van de samenleving tegen racisme en uitsluiting, is het niet altijd pluis. In 2017 bood een aantal politiemensen een ‘zwartboek’ aan de toenmalige korpschef aan waarin een bloemlezing stond van de beledigingen door hun collega’s waarmee zij tijdens hun dienst werden geconfronteerd.¹⁷ Zo vertelde een agent:

‘Ik was met een leidinggevende op weg naar de kantine om te gaan lunchen en vlak voor de kantine hing een poster. Het was een foto van mij, in handboeien, en men had tralies op de foto getekend, voorzien van de tekst “imagine our monkey in a cage”. Ik dacht eerst dat het een soort grapje was. Maar er kwam niemand om te zeggen: “joh, geintje, was niet zo bedoeld”.’

Laakbaar gedrag jegens dieren als middel bij ‘othering’

Een tweede mechanisme dat vaak gebruikt wordt bij ‘othering’ is het wijzen op wreed gedrag jegens dieren. Ook deze ‘werkwijze’ is uitvoerig gedocumenteerd en geanalyseerd waar het de opkomst van het naziregime betreft.¹⁸ De pijlen werden daar van meet af aan gericht op de koosjere slacht, waarbij dieren niet verdoofd worden. De formule was steeds als volgt: er zijn beesten die onschuldige dieren laten lijden. Binnen het dierenrijk zijn er dus ook allerhande door mensen gemaakte classificaties. Bij dehumanisering spelen altijd beelden van door mensen gevaarlijk en onsympathiek geachte dieren een rol. ‘Othering’ met behulp van herten en lieveheersbeestjes is nu eenmaal een onmogelijke opgave.

Tot op de dag van vandaag wordt ook in Nederland nog steeds gedebatteerd over de onverdoofde slacht, die niet alleen door joden maar ook door moslims wordt gepraktiseerd. Om in dit verband oprechte vragen te stellen over dierenwelzijn is in principe niet problematisch, en dit debat wordt ook in joodse en moslimkring gevoerd. Kritiek is niet in essentie antisemitisch of racistisch. Maar dat neemt niet weg dat het debat ook aangegrepen wordt of onttaardt in antisemitische en racistische aantijgingen. Het gaat dan niet om serieuze en inhoudelijke commen-

15 Zie voor een uitvoerige beschrijving B. Sax, *Animals in the Third Reich: pets, scapegoats and the Holocaust*, New York: Continuum 2000.

16 www.nrc.nl/nieuws/2020/03/05/aap-zwarte-piet-of-stinkjood-wordt-naar-hen-geroepen-op-het-voetbalveld-a3992835.

17 www.nrc.nl/nieuws/2017/11/24/medewerkers-politie-maken-zwartboek-discriminatie-14215030-a1582552.

18 Zie A. Arluke & B. Sax, ‘Understanding Nazi Animal Protection and the Holocaust’, *Anthrozoös* 1992/1, p. 6-31; Sax 2000.

taren op het doden van dieren, maar om ‘kritiek’ als instrument in een hetze om een hele bevolkingsgroep te diskwalificeren als mens.¹⁹

2 De behandeling van mensen vergelijken met die van andere dieren

Genocide en slavernij

In de vorige paragraaf hebben we kort uitgelegd dat mensen tot ‘ander’ kunnen worden bestempeld door hen in negatieve zin als dieren en beesten te bestempen. Een ander mechanisme bestaat uit het mensen als anders neerzetten door hen wreedheid jegens dieren te verwijten. In deze paragraaf kijken we naar een andersoortig gebruik van metaforen. We zien namelijk ook dat door een meerderheid van de mensen als moreel verwerpelijk bestempelde praktijken zoals genocide en slavernij niet alleen meer in verband worden gebracht met menselijke slachtoffers. Genocide en slavernij zijn termen die in eerste aanleg ontwikkeld zijn om intermenselijk gedrag te duiden. Maar inmiddels worden die termen ook gebruikt als metafoor om ons gedrag naar andere dieren aan de kaak te stellen.

Zo heeft de Vlaamse criminologe Cazaux ruimschoots aandacht besteed aan de vraag of de manier waarop wij in de moderne veeteelt met dieren omgaan niet als een vorm van genocide moet worden gezien. Zij vraagt zich af of de manier waarop mensen in de moderne veeteelt met dieren omgaan, en dan met name de toepassing van massaslachtingen, past in de door de Verenigde Naties geformuleerde juridische omschrijving van het begrip ‘genocide’.²⁰

Marjorie Spiegel schreef een beroemd geworden boek over *animal slavery*.²¹ Het voorwoord is van de hand van Alice Walker, een beroemde sociale activiste. Uit dat voorwoord is dikwijls het volgende citaat aangehaald: ‘[T]he animals of the world exist for their own reasons. They were not made for humans any more than black people were made for whites or women for men.’ Het spreken in termen van slavernij van dieren moet vanuit deze optiek gezien worden als een bijdrage aan een emancipatiebeweging van dieren.

19 Zie voor een uitvoerig overzicht van het debat in Nederland over de onverdoofde slacht en religieuze en dierenwelzijnsargumenten voor én tegen deze vorm van slacht: Janssen 2019.

20 G. Cazaux, ‘Massaslachting in de veeteelt is genocide’, *Tijdschrift voor Criminologie*, 2001/3, p. 287-295; G. Cazaux, *Anthropocentrism and speciesism regarding animals other than human animals in contemporary criminology. Analysing the concept ‘animal abuse’ in criminological science and Belgian legislation regarding the protection and welfare of animals*, Gent: University of Gent, Faculty of Law 2001/2002. Inmiddels is er overigens ook terminologie in opkomst waarmee wordt uitgedrukt dat het om het doden van dieren of ecosystemen gaat. Zo heeft Beirne voor het doden van dieren door mensen ‘theriocide’ naar voren geschoven. Zie voor een uitvoerige beschrijving van de Grieks-Latijnse etymologie van dit woord en de manier waarop het gebruikt wordt: P. Beirne, I. O’Donnell & J. Janssen, *Murdering Animals. Writings on theriocide, homicide and non-speciesist criminology*, Londen: Palgrave MacMillan. Zie voor ecocide: Janssen 2019.

21 M. Spiegel, *The dreaded comparison. Human and animal slavery*, New York: Mirror Books/IDEA 1996.

Voor- en nadelen van metaforen

Een voordeel van dit soort vergelijkingen is hun vervreemdende werking. Genocide en slavernij zijn, zoals gezegd, moreel hoogst verwerpelijke praktijken. Door die termen te introduceren in andere contexten ontstaat verwarring en vervreemding. In een gunstig geval kan dat een nieuw licht op een onderwerp werpen en mensen aan het denken zetten. Maar het kan ook verkeerd uitpakken en als een kwetsende vorm van sensatiezucht worden geïnterpreteerd. Om die reden verwijst Cazaux niet naar de term holocaust. Dierenactivisten vergelijken soms de omstandigheden waarin dieren worden gehouden in de bio-industrie met concentratiekampen, en nertsenfokkerijen (waar de dieren aan hun einde komen door vergassing) met de Holocaust.²² Bij Cazaux draait het vooral om de juridische betekenis van het woord genocide. Een kenmerk van genocide is het streven naar vernietiging van een groep. Vernietiging kan fysieke vernietiging betekenen, maar ook assimilatie, waardoor de groep als het ware ophoudt te bestaan. Tijdens landbouwcrises zijn op grote schaal dieren gedood omdat zij als ‘verontreinigd’ of ‘besmet’ werden gezien. Daarnaast is er van alles aan gedaan om tot een zo perfect mogelijk ‘product’ te komen, waarbij dieren zijn aangepast aan de vereisten van productielijnen in de agrarische industrie. Voor die aspecten vraagt zij aandacht. Om die reden gebruikt zij bewust niet de term holocaust. Die term heeft immers betrekking op een specifieke historische periode en op een specifieke groep slachtoffers. De term holocaust plakken op onze omgang met andere soorten trekt weliswaar de aandacht, maar de vraag is of dat op die manier wenselijk is. Zo werd onlangs de term nog gebruikt om aandacht te vragen voor de benarde situatie waarin boeren verkeren tijdens de Covid-19-crisis.²³ Voor Kalechofsky zijn vergelijkingen die de contextuele betekenis van genocides tijdens de Holocaust niet in het debat betrekken, een miskennis van de slachtoffers: ‘Joden zijn en moeten gevoelig zijn voor de overdracht van de Joodse geschiedenis naar andere contexten: veel is van hen afgenomen en eindigt vaak in het tegen hen gebruiken.’²⁴

Het begrip slavernij is in principe net als genocide van toepassing op verschillende momenten in de tijd en ten aanzien van verschillende bevolkingsgroepen. Dat neemt echter niet weg dat heden ten dage de meeste mensen slavernij niet direct zullen associëren met de klassieke oudheid,²⁵ maar vooral met het koloniale verleden. Daarbij komen dan ook specifieke bevolkingsgroepen in beeld die afstammen van deze in de koloniale periode tot slaaf gemaakten. Dat maakt dat er net als bij het gebruik van de term holocaust ook altijd mensen zullen zijn die zich gekwetst zullen voelen als de term slavernij in verband wordt gebracht met vraagstukken

22 www.nrc.nl/nieuws/2002/05/27/de-kippenholocaust-en-ander-onrecht-7591364-a1061761.

23 www.ad.nl/binnenland/wie-is-protestboer-mark-met-zijn-holocaustuitspraken-onze-mark-is-zo-hard-als-een-muur~a56be7e4/.

24 R. Kalechofsky, *Animal Suffering and the Holocaust: The Problem with Comparisons*, New York: Micah Publications 2003.

25 Zie ook V. Hanssen, *Het jaar 1000. De ontdekking van de wereld*, Amsterdam: Thomas Rapp 2020. De auteur beschrijft onder meer hoe ook rond het jaar 1000 op tal van plekken in de wereld slavernij voorkwam.

over dierenwelzijn. Want worden deze mensen dan niet weer opnieuw gedehumaniseerd en tot dier bestempeld? Kortom: als het doel van dit soort vergelijkingen gericht is op het vergroten van inzicht, dan dienen zij met de nodige prudentie te worden gemaakt. Anders wordt het al gauw sensationeel en onnodig kwetsend. Dat komt het debat over zowel dierenwelzijn als racisme niet ten goede.

Tot slot

Eerder vroegen wij ons af hoe delinquenten proberen een wit voetje te halen door zich te profileren aan de hand van hun inzet voor dieren. Wij kwamen tot de conclusie dat dieren zelf weinig aan die mooie praatjes hebben.²⁶ Die conclusie lijkt ons ook nu weer voor de hand te liggen. In dit artikel hebben we vooral beschreven hoe gevaarlijk vergelijkingen met dieren uit kunnen pakken. Aan de ene kant maken we er medemensen tot een gevaarlijke en minderwaardige ‘ander’ mee, en aan de andere kant proberen we intermenselijk gedrag waar we ons voor schamen als spiegel te gebruiken om te laten zien hoe slecht we met andere soorten op aarde omgaan. Om de lezer niet onnodig te belasten hebben wij hier veel voorbeelden waarmee social media tegenwoordig overspoeld worden, weggelaten. In een rechtsstaat zoals de Nederlandse kan en mag ontzettend veel worden gezegd en dat is een groot goed. Voorzichtigheid in woordkeuze, nadenken voordat je wat zegt en zo precies mogelijk trachten te formuleren, staat de vrijheid van meningsuiting niet in de weg. Integendeel, dat komt deze juist ten goede, want dat alles verlevendigt het debat. Meer dan een eeuw geleden publiceerde Emile Zola naar aanleiding van de Dreyfus-affaire²⁷ een open brief in de krant *L'Aurore* onder de titel ‘J'accuse’ (‘Ik beschuldig’), waarin hij waarschuwt voor antisemitisme en wat voor schade de krachten die wij hiervoor onder het kopje ‘Othering’ hebben besproken, aan kunnen richten aan het weefsel van de samenleving.²⁸ Sterker nog, hij noemt dat een misdaad: ‘C'est un crime d'empoisonner les petits et les humbles, d'exaspérer les passions de réaction et d'intolérance, en s'abritant derrière l'odieuse antisémitisme, dont la grande France libérale des droits de l'homme mourra, si elle n'en est pas guérie. C'est un crime que d'exploiter le patriotisme pour des œuvres de haine, et c'est un crime, enfin, que de faire du sabre le dieu moderne, lorsque toute la science humaine est au travail pour l'œuvre prochaine de vérité et de justice.’²⁹ Wat kunnen we hier nog aan toevoegen?

26 Janssen & Kolthoff 2018.

27 www.britannica.com/topic/Jaccuse.

28 *L'Aurore* 1898/87, p. 1-2.

29 ‘Het is een misdaad om de opinie van de kleine man en de nederigen te vergiftigen, om de passies van reactionisme en onverdraagzaamheid aan te wakkeren, onder dekmantel van het afschuwelijke antisemitisme, dat het grote liberale Frankrijk van de mensenrechten zal vermoorden, als het niet wordt tegengegaan. Het is een misdaad om patriottisme te exploiteren in naam van de haat en het is ten slotte een misdaad, om het zwaard als moderne god te hanteren, terwijl de gehele humane wetenschap aan het werk is voor het volgende tijdperk van waarheid en rechtvaardigheid’ [vertaling auteurs].